

УДК 159.922.7

Олена Коваленко

ОБРАЗ ДИТИНИ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С. Ф. РУСОВОЇ

Наукова ефективність ідеї, справедливо зазначає Л. Ващенко, не може бути доведеною, якщо не з'ясовано суть термінів та не сформульовані положення. Відтак науковець доречно радить звернутись до трьох правил, які обґрунтовані Б. Паскалем: правило дефініцій, яке забороняє приймати двозначні терміни без визначень, а використовувати в дефініціях лише відому (визначену) термінологію; правило аксіом, згідно з яким необхідно виводити в аксіоми лише очевидне; правило доведення, що зобов'язує доводити всі положення, використовуючи лише найбільш очевидні аксіоми чи установлені твердження. При цьому вчений застерігає від зловживання двозначних термінів та ігнорувань мисленневих дефініцій, що уточнюють та пояснюють суть [1].

Саме тому, на першому етапі, метою дослідження стало вивчення дефінітивної характеристики основних понять – «дитина» та «дитинство».

Поняття «дитинство» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови трактується як дитячий вік, дитячі роки, стан дитини до повноліття [2, с. 300].

Психологічна енциклопедія поняття «дитинство» розкриває як період онтогенетичного розвитку дитини від народження до підліткового віку. Психологічні новоутворення в період дитинства, знання, досвід, інтереси й основи для формування здібностей створюють перспективи для навчання і розвитку дитини в підлітковому й юнацькому віці [3, с. 102–103].

Сучасні вітчизняні й зарубіжні дослідники теж дають тлумачення цієї дефініції. Психологи трактують дитинство як складний багатовимірний феномен, який, маючи біологічну основу, опосередкований багатоманітними соціокультурними чинниками. Зокрема, Д. Ельконін писав: «Дитина присвоює суспільство. Все, що повинно з'явитись у дитини, вже існує в суспільстві, у тому числі й потреби, суспільні задачі, мотиви і навіть емоції» [4, с. 496]. В. Кудрявцев характеризує сучасне розвинуте дитинство як глобальний культурно-історичний феномен, як полідисциплінарну проблему «дитинство в системі культури» [5, с. 67]. Надзвичайно проникливо, поетично характеризував дитинство педагог-гуманіст В. Сухомлинський. Він наголошував: «Дитинство – це особливий світ. Треба знати його, але цього мало. Потрібно вжитися в світ дитинства; якщо хочете, в кожному вчителеві повинна сяяти й ніколи не гаснути маленька іскорка дитини» [6, с. 429]. Про дитинство як про період народження й становлення

особистості з її майбутніми, духовними і моральними цінностями, період пізнання соціуму й її величності Людини; відкриття дитиною царини Життя на планеті Земля в усьому його розмаїтті, з усіма його позитивними й негативними проявами; це перші кроки навчання; це жадоба знань, це перші радощі, перші розчарування і перші сльози... Це, нарешті, фундамент становлення громадянина й патріота своєї країни, – писав А. Богуш [7, с. 92–93]. Відомий соціолог І. Кон зробив висновок про те, що світ дитинства є невід’ємною часткою життя кожного народу. Кожна доросла людина несе в собі спадщину дитинства й не може звільнитися від неї. Відтак суспільство не може пізнати себе, не пізнавши закономірностей свого дитинства [8]. Президент НАПН України В. Кремень у монографії «Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору» зазначав: «Дитиноцентризм на загальносуспільному рівні стверджує не показушне гасло: «Усе найкраще – дітям!», а погляд на дитинство як повноцінне життя людини, на дитину як повноцінну особистість, рівноправного члена суспільства, визнає її індивідуальність і створює необхідні умови для її становлення й розвитку. На принципах інноваційності й дитиноцентризму має будуватись уся освітня діяльність, уся система відносин у суспільстві, ставлення дорослих до дітей. Культура дитиноцентризму та інноваційності повинна визначати всю діяльність сучасного вчителя як у школі, так і поза її межами» [9, с. 412–413]. Надзвичайно турбує зауваження В. Кременя про те, що у структурі концептуального апарату педагогіки «найвразливішою з позицій розвитку була саме ця категорія», що і призвело до поширення такого явища, як «бездітна» педагогіка [10].

На наше глибоке переконання, важливим дороговказом у ситуації, що склалась, можуть бути праці вітчизняних педагогів-гуманістів, зокрема С. Русової.

Характерною особливістю педагогічної концепції С. Русової є те, що в центрі її стоїть особистість, дитина з її природженими задатками, здібностями, потребами, бажаннями. На підставі аналізу праць ряду філософів, педагогів, С. Русова дає відповідь на питання: що таке особистість, індивідуальність та головні умови і шляхи її розвитку та формування. Розділ «Знання дитини» в монографії «Дошкільне виховання» [11, с. 44–52] та розділ «Що таке дитина?» в монографії «Теорія і практика дошкільного виховання» [12, с. 12–21] засвідчують це. Окрім розкриття цих питань, С. Русовою подано глибокий аналіз розвитку дитини, значення механізму переймання (наслідування), розвитку сприймання, пам’яті, уяви, мови, свідомості, значення різних видів діяльності, у тому числі й творчих, у розвитку здібностей дитини. У цих працях, а також у підручнику-монографії «Теорія педагогіки на основі психології» розкрито значення і зміст психології, глибокого вивчення дитини в підготовці й практичній діяльності педагога. Це дає підстави, зазначає О. Проскура, одна з перших дослідниць спадщини С. Русової, – вважати С. Русову одним із засновників

сучасної української вікової та педагогічної психології [13, с. 57].

Особливої уваги С. Русова надавала дошкільному дитинству як періоду життя, коли закладаються основи особистості й значною мірою визначається майбутнє людини. Дошкільне виховання за працями С. Русової розглядається як ланка в системі шкільної освіти. Однак ця ланка має свої виразні особливості: «...тут не має бути атмосфери школи як у змісті, так і в методах роботи з дітьми». А розкриваючи мету і завдання дошкільного виховання С. Русова стверджувала, що не треба дивитись на дошкільне виховання тільки як на підготовку до школи. Дошкільне виховання дає дітям найкращі можливості прожити вік у найбільш сприятливих для їхнього розвитку умовах, прожити радісно, набуваючи необхідних знань і умінь, дисциплінуючи свою вдачу. Щодо завдання дитячого садка, то С. Русова зазначала: «Завдання дошкільного виховання – викликати і задовольнити такі інтереси, які, цілком відповідаючи віковій дитини, взагалі сприяли б інтелектуальному й чутливому розвитку дитини» [14, с. 6].

Принцип орієнтації на кожную дитину як на індивідуальність – один із основних у концепції С. Русової. За цим принципом найважливішим завданням педагога стає не стільки виконання програм, планів, скільки виховання особистості. Щодо цього вона зазначала: «Ще більше ваги має індивідуалізація виховання й навчання малих дітей у дитячих садках. Серед цих малих хлопців та дівчаток дуже виразно виявляються різнобарвні духовні постаті й треба до кожного підходити з тим словом, яке найкраще дійде до душі, захопить думку й викличе самостійну моральну роботу, або хоч один моральний рух...» [15, с. 186]. У розвитку психіки дитини особливого значення надавала С. Русова принципу ступеневості і стадійності. Вона писала: «Дитина розвивається поволі та ступенево, й завдання вихователів утворювати навколо дитини таку атмосферу життя, в якій всі сили її могли б найкраще розвинути» [15, с. 195].

Окрім здійснення індивідуального підходу С. Русова звертала увагу педагогів і на питання дитячої типології, і необхідність орієнтуватись на неї в умовах педагогічного процесу. Найдоказовішою вона вважала класифікацію типів П. Лесгафта, Г. Россоліно, О. Лазурського та А. Фер'єра (смысловий тип, інтуїтивний, інтелектуальний, апатичний). Разом із цим С. Русова зазначала, що такою загальною характеристикою не можна обмежитись при аналізі дитини, скільки часто в одній дитині переплітаються риси різних типів, хоча й можуть переважати риси одного типу [16, с. 143].

Важливого значення надавала С. Русова вивченню своєрідних рис поведінки дітей, зумовлених, зокрема, їх статтю. Вона детально описує особливості характеру дівчат і хлопців, особливості їх рухів, ходьби та бігу, особливості виявлення почуттів тощо [16, с. 142].

Знання педагогом психології допоможе пізнати індивідуальність кожної дитини і відповідно до того, як пише С. Русова, – «...притосувати свої вимоги та поведження – на одну впливати лише пестощами, на другу – авторитетом, ще на іншу – через її амбіцію» [14, с. 6]. На перше місце в роботі вихователя С. Русова ставила його вміння «спостерігати за дитиною». Такого педагога вона називала чулим: «Чулий вчитель спочатку тільки придивлятиметься до дітей, стежитиме за усіма виявленнями їхніх думок, їхнього смаку...». І далі додає: «Спостерігайте дитину, коли вона грається, і ви знайдете ключ до розуміння її душі» [14, с. 6].

Простежимо, як ця проблема тлумачиться сьогодні. Серед основних засад Базового компоненту дошкільної освіти в Україні зазначається: «...визнання своєрідності, унікальності, особливої ролі дошкільного дитинства в становленні особистості..., особистісно-орієнтована модель дошкільної освіти...» [17, с. 6]. У Законі України «Про дошкільну освіту» одним із принципів дошкільної освіти визначено принцип особистісно-орієнтованого підходу до розвитку особистості дитини [18, с. 6]. А у «Білій книзі національної освіти України», де висвітлені найбільш актуальні проблеми сучасної освіти, стратегічною домінантою підготовки педагогів до підвищення якості учіння визначено його педагогічну майстерність [19, с. 182]. Це питання, опрацьоване С. Русовою, зазвучало сучасно, зокрема, у зверненні до майбутніх педагогів О. Савченко: «Пам'ятаймо, що в освіті головні цінності – дитина і педагог, здатний розвивати, захищати, оберігати її індивідуальність. А звідси – центрованість на ідеях: людина – не засіб, а мета, тому не дитину треба притосовувати до системи освіти, а школу до неї» [20, с. 5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону : [монографія] / Л. М. Ващенко. – К. : Тираж, 2005. – 380 с.
 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
 3. Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с. [Енциклопедія ерудита].
 4. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко / Д. Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.
 5. Кудрявцев В. Т. Дети в перевернутом мире или попытка нового прочтения старой темы / В. Т. Кудрявцев // Дошкольное воспитание. – 1996. – № 11. – С. 65–75.
 6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 417–654.
 7. Богуш А. Парадигма «дитинства» в контексті розвитку особистості
-

- дошкільника // Гуманітарний вісник. : Пер. – Хм. держ. пед. унів. ім. Г. Сковороди : [Науково-теоретичний часопис] / А. Богуш. – Пер. – Хм., 2003. – С. 92–99.
8. Кон И. Ребенок и общество / И. Кон. – М. : Наука, 1988. – 270 с.
 9. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К. : Пед. думка, 2009. – 520 с.
 10. Кремень В. Педагогічна наука: час методологічної рефлексії // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2. – С. 9–15.
 11. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Вибрані педагогічні твори / С. Русова ; [Проскура О. В. упор., передм., комент, імен. та бібл. покажч.]. – К. : Освіта, 1996. – С. 34–184.
 12. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова. – Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1993. – 127 с.
 13. Проскура О. Софія Русова і вітчизняна вікова психологія / О. Проскура // Світло. – 1997. – № 4. – С. 57–59.
 14. Пшеврацька О. Мудрість влади педагога / О. Пшеврацька // Світло. – 1999. – № 1. – С. 5–7.
 15. Русова С. В дитячому садку // Вибрані педагогічні твори / С. Русова ; [Проскура О. В. упор., передм., комент, імен. та бібл. покажч.]. – К. : Освіта, 1996. – С. 185–201.
 16. Коваленко О. Проблема індивідуалізації навчально-виховного процесу дошкільників у спадщині С. Ф. Русової і сьогодення / О. Коваленко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : [збірн. наук. пр.] / ред. кол.: І. Д. Бех, Е. В. Белкіна, Н. М. Бібік [та ін.]. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. – № 4. – С. 140–145.
 17. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / розр. О. Л. Кононко, Л. Ю. Корміліцина [та ін.] // Дошкільне виховання. – 1999. – № 1. – С. 6–19.
 18. Закон України «Про дошкільну освіту». – К. : Ред. журн. «Дошк. вих.», 2001. – С. 4–33.
 19. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.] ; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя ; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2010. – 342 с.
 20. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
 21. Сухомлинська О. В. Цінності освіти і виховання : [наук.-метод. зб.] / ред. О. В. Сухомлинська ; АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні / О. В. Сухомлинська. – К., 1997. – 224 с.
-